

Balla Tibor[✧]

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok*

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.127

A magyar identitását mindenkor hangsúlyozó Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg meghatározó alakja volt a 19. századi magyar hadtörténelemnek. Katonatiszti és tábornoki pályafutásának legjelentősebb állomása az 1868-ban létrehozott magyar királyi Honvédség főparancsnoki beosztása volt. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Honvédség fejlesztése terén. Jelentős erőfeszítéseket tett a magyarországi tűzoltóságok szervezése érdekében. A magyarországi cigányság nyelvéről, néprajzáról, történelméről, valamint a botanika területén folytatott tudományos kutatásai és publikációi iránymutatók voltak. Munkásságát 1888-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagságával ismerték el.

KULCSSZAVAK: Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos főherceg, Magyar Tudományos Akadémia, hadtudomány, magyarországi cigányság nyelve, néprajza

Military Members of the Hungarian Academy of Sciences Archduke Joseph Karl of Austria

Archduke Joseph Karl of Austria (1833–1905), who always emphasized his Hungarian identity, is a prominent figure of 19th century Hungarian military history. The most significant stage in his career as a military officer and general was his position as Commander-in-Chief of the Royal Hungarian Army, established in 1868. He made invaluable contributions to the development of the Hungarian Defence Forces and made significant efforts to organize fire departments in Hungary. His scientific research and publications on the language, ethnography, and history of the Gypsies in Hungary, as well as in the field of botany, were pioneering. His professional 332 achievements were recognised by his election as an honorary member of the Hungarian Academy of Sciences in 1888.

KEYWORDS: Archduke Joseph Karl of Austria, Hungarian Academy of Sciences, military science, language and ethnography of the Hungarian Gypsies

✧ Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, kutatóprofesszor –
Ludovika National University of Public Service, research professor;
e-mail: balla.tibor@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2476-8981>

* A tanulmány mutató egy, a Magyar Tudományos Akadémia katonatagjait bemutató kiadványból, amely az MTA alapításának 200. évfordulójához kapcsolódva a Zrínyi Kiadó gondozásában lát napvilágot várhatóan ez év végén, jövő év elején.

Habsburg-Lotaringiai József Károly Lajos osztrák főherceg és magyar királyi herceg 1833. március 2-án született Pozsonyban és 1905. június 13-án hunyt el Fiumében. A Habsburg-ház magyar ágából származott, apja József Antal János magyar királyi nádor, osztrák főherceg, maga is a Magyar Tudományos Akadémia pártfogója, édesanyja pedig Mária Dorottya württembergi hercegnő volt. József Károly Lajos fiatalságát főként az alcsúti kastélyban, illetve Budán töltötte, ahol alapos magyar szellemiségű nevelést kapott, amely a katonai ismeretekre is kiterjedt. Tanárai és nevelői között ott volt a korabeli magyar szellemi elit néhány tagja, többek között az egykori bencés szerzetes, a későbbi történetíró és régész Rómer Flóris.¹

Katonatiszti pályafutása

A Habsburg uralkodócsaládban szokásossá vált gyakorlatnak megfelelően katonatiszti pályára irányították. 1845 májusában hadapródként kezdte meg katonai pályafutását a császári-királyi 12. huszárezredben Jászberényben, amelynek a mindenkori magyar nádor volt az ezredtulajdonosa. Az ezredben hosszabb ideig ténylegesen is szolgált. Az 1848-as forradalmi eseményeket követően anyjával Schönbrunnba távozott, neveltetése Bécsben és Prágában folytatódott. 1848. december 4-én őrnaggyá, 1852. április 1-én pedig alezredessé nevezték ki az Olmützben állomásozó császári-királyi 3. dragonyosezredben, ahol törzstisztté történt kinevezése óta teljesített szolgálatot. Onnantól kezdve katonai pályafutása töretlen volt. Másik fegyvernemnél történő tapasztalatszerzés céljából, 1853. november 5-én áthelyezték a prágai császári-királyi 60., Wasa herceg nevét viselő, Heves vármegyei kiegészítésű magyar gyalogezredbe. 1856. február 25-én ezredessé nevezték ki alakulatánál, egyúttal a nagyváradi császári-királyi 37. gyalogezred ezredtulajdonosa is lett, amely onnantól kezdve a nevét viselte. 1857. március 31-től a császári-királyi 7. dragonyosezredben, 1858. június 14-től pedig a császári-királyi 8. dragonyosezredben teljesített szolgálatot, mindkettőben törzstisztként. Először Sopronban, majd Kecskeméten és Félegyházán állomásozott. 1859. december 20-tól vezérőrnagyi rendfokozatban és dandárparancsnokként ténykedett Bécsben. 1860-ban Észak-Itáliába vezényelték, ahol Radetzky tábornagy hadseregében szolgált egészen 1864-ig. 1865. december 6-tól a császári-királyi 3. hadosztály parancsnoki teendőit látta el.²

Az 1866-os porosz-osztrák háborút az északi hadszíntéren harcoló osztrák császári-királyi IV. hadtest kötelékében, dandárparancsnokként küzdötte végig. Részt vett a Schweinschädel és a Königgrätz mellett vívott csatákban, mindkettőben a túlerőben lévő ellenség támadásait kellett feltartóztatnia. A königgrätzi csata során át kellett vennie parancsnoka, a csata hevében a lábán megsebesült gróf Festetich Tasziló altábornagytól az osztrák hadsereg visszavonulását fedező IV. hadtest irányítását. A főherceg kitűnt személyes bátorságával és vakmerőségével, a csata közben négy lovat lőttek ki alóla, s maga is sebesülést szenvedett kézfejen. Ennek ellenére szívós bátorsággal küzdött, és karddal a kezében vett részt a közelharcban.³ Vitéz

1 Balla 1996, 28.

2 Kiss 2016, 92; Balla 1996, 28.

3 HL Tgy. 3599. 67–68.

magatartásáért az uralkodótól 1866. július 6-án altábornagyi előléptetést, 1866. július 16-án pedig a császári-királyi IV. hadtest parancsnokává történő kinevezést, majd az év október 16-án „Katonai Érdemkereszt hadidíszítményekkel” kitüntetést kapott.⁴

1868. december 5-én Ferenc József unokaöcsét bízta meg az újonnan felállított, az 1867-től létező Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének második vonalát alkotó, akkor még csak papíron létező magyar királyi Honvédség főparancsnoki teendőinek ellátásával. József Károly főherceg 37 éven keresztül, haláláig töltötte be ezt a beosztást. A Honvédség megszervezésében, fejlesztésében, a honvéd alakulatok kiképzésében (idősebb gróf Andrássy Gyula honvédelmi miniszterrel karöltve) elévülhetetlen érdemeket szerzett, felhasználva korábbi saját tiszti pályája során szerzett, és az idegen haderők tanulmányozásából merített tapasztalatait. 1871-ben a honvédcsapatok egy része a Vác melletti gyakorlótéren már bemutatkozott a király előtt, aki megelégedését fejezte ki. A Honvédség kiképzése, szervezése során kifejtett tevékenységéért és érdemeiért az uralkodó 1874. október 15-én lovassági tábornokká nevezte ki, s ezt a tábornoki rendfokozatot viselte egészen haláláig. Évek hosszú során át fáradhatatlanul utazott szerte az országban a Honvédség fejlesztésén munkálkodva, és sikerült egységes szellemet teremtenie. Ebben a törekvésében a honvéd tisztikar lelkesedéssel segítette őt, kivívta honvédjei és tisztjei ragaszkodását, akiknek körében nagy népszerűségnek örvendett. Kiadott parancsait mindig tárgyilagosan, kiváló magyarsággal fogalmazta meg. A neki alárendelt összes honvéd alakulat, intézmény, a honvédtisztek és a katonák megszemplélése közben figyelmét semmi sem kerülte el. Szemleútjai során sohasem korholt, ha valami nem úgy működött, nem sértette meg az állomány tagjainak önértetét, ha egyszer kifogásolt valamit, az többé nem fordult elő.

Erőfeszítéseinek eredményeként a magyar királyi Honvédség az első világháború kezdetére bekerült a Monarchia fegyveres erejének első vonalába, egyenrangúvá vált a császári és királyi hadsereggel, amit az első világháború harcaiban történt hősies helytállásával is bebizonyított. A főherceg a polgársággal is megszerettette az intézményt, az uralkodóval pedig elismertette a Honvédség létjogosultságát.⁵



1. kép.
József Károly Lajos főherceg,
lovassági tábornok,
a magyar királyi Honvédség
főparancsnoka 1890 körül
(Forrás: A szerző gyűjteménye)

4 Kiss 2016, 92; Balla 1996, 28.

5 Balla 2016, 257–258; HL Tgy. 3599. 68.

1893 decemberében országos jellegű ünnepségek közepette zajlott le József Károly főherceg főparancsnokságának és a Honvédség fennállásának 25 éves jubileuma. A király egyébként jó néhány alkalommal kifejezte elismerését és köszönetét rokonának a főparancsnoki teendők gondos ellátásáért, illetve a Honvédség nagyobb – sokszor a császári és királyi hadsereg csapataival együtt végrehajtott – gyakorlatokon mutatott jó szerepléséért, kiváló harci szelleméért, a katonák ügyességéért. Gyakorlatozás közben is bebizonyították a honvéd alakulatok, hogy a fegyveres erő nélkülözhetetlen és annak a közös hadsereggel egyenrangú részei.

József Károly főherceg 1905. június 13-án hunyt el az általa 1881 óta birtokolt, az Adria partján fekvő fiumei Villa Giuseppében szívbénulás következtében. A június 19-én lezajlott temetésén I. Ferenc József, a trónörökös Ferenc Ferdinánd, több európai ország követe, majd minden európai uralkodóház, valamint a magyar országgyűlés első- és felsőházának képviselői is jelen voltak. A legmagyarabb főherceg földi maradványai a budavári palota Nádori Kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Az 1905. június 20-án kiadott uralkodói hadparancsban a legfelsőbb hadúr méltatta a főherceg érdemeit és elrendelte, hogy nevét a 37. császári és királyi gyalogezred örökre viselje.⁶

Társadalmi tevékenysége és elismertsége

József Károly a Habsburg-dinasztián belül is színes egyéniségnek számított, nemzeti elköteleződése miatt nagy népszerűségnek és köztiszteletnek örvendett a 19. századi magyar társadalomban. A korszakban ragadványneve „Palatinus Jóska” volt, a jelző nevében arra utalt, hogy ő a nádor (latinul Palatinus) fia.

Büszke volt magyarságára, minden alkalommal kimutatta, hogy a magyarokkal érez együtt, ezt zamatos magyar beszéde is jelezte. Emellett bölcsen ápolta az uralkodóház és Magyarország érdekközösségét. Szinte minden nemzeti jellegű mozgalomnak pártjára állt. Magyar szokásokat vett fel, amelyek közül egyre Móricz Pál a következőképpen emlékszik: „A fenség, ebéd végeztével, ezüstkupakos makrapipáját szedte elő, melyre magyar címer volt kifaragva. A rövid meggyfaszárról nemzetiszín selyembojt díszelgett és a jóféle szüzdohányt sallangos zacskóból saját kezűleg kapargatta kedves pipájába.”⁷

A főherceggel baráti viszonyt ápoló Jókai Mór, az írófejedelem, a következőképpen jellemezte József Károly Lajos személyiségét: „Birtokain kitűnő gazda, házában boldog családapa, dolgozószobájában alapos tudós, elemi csapásoknál buzgó segélyhózó, a közéletben nyájasságával példaadó polgár, egész nagyságában nézve a magyar ősi harci erények regenerátora, harmadfélszáz ezernyi csatakész honvédseregnek főparancsnoka, fáradhatatlan önfeláldozó vezér, ki magas állását a világharcok csataterein kivívott babérai árán szerezte.”⁸

Figyelemre méltó volt társadalmi tevékenysége is. Számos társadalmi testület, szakmai egyesület tagjává, elnökévé, védnökévé, fővédnökévé választották meg.

6 Balla 1996, 28–29.

7 Móricz 1913, 116.

8 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>



2. kép.

József Károly Lajos főherceg, lovassági tábornok magyar tábornoki egyenruhában.

Egy 1878-as festményről készült nyomat

(Forrás: A szerző gyűjteménye)

Ezek közül a jelentősebbek: az Országos Iparegyesület, az Országos Középiskolai Tanáregyesület, az Állami Alkalmazottak Egyesülete, a Hadastyánok Egylete, a Királyi Természettudományi Társulat, a Budapesti Mentőegyesület, az Országos Tűzoltószövetség fővédnöke, a Budapesti Poliklinikai Egyesület, a Hazai Tűzoltóegyletek, a millenniumi ünnepségsorozat és az országos kiállítás védnöke, az Országos Magyar Vadászati Védegylet díszelnöke, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egyesületének, az Erdélyi Kárpát Egyesület alapítótagja, a Magyarországi Néprajzi Társaság cigány szakosztályi elnöke.

Az 1896. május 2-án a Városligetben megnyílt millenniumi kiállításon a főherceg külön kiállítási csarnokot rendeztetett be, amelyben uradalmainak sokféleségét mutatta be.

Számos jótékonyági intézmény, így például menhely, gyermekotthon, honvédtisztai gyógyszálló, tudószanatórium létrehozásában működött közre, mint kezdeményező vagy vállalt azok felett védnökséget.⁹

József Károly a magyarországi önkéntes tűzoltóság létrehozásában is fontos szerepet játszott, e szervezet számára maga fogalmazott meg előírásokat. Alcsúton 1882-ben a községi gazdákból mintaszerű, kezdetben 57 fős tűzoltó szakaszt szervezett és tartott fenn, annak alapszabályait maga készítette el. Saját uradalmaiban pusztai tűzoltóságokat alakított, katonaviselt emberek közül sorozta oda a legénységet. Nagyobb ünnepek alkalmával az alcsúti önkéntes és a pusztai tűzoltóságok szakaszaiból 112 főnyi tűzoltószázadot alakítottak, amely részt vett az udvari ünnepségeken, és díszmenetben elvonult József Károly előtt valamelyik honvéd-zenekar statisztálása mellett, ezzel is emelve azok fényét. A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokaként a vidéki városokban tett szemleújtjain a helyi tűzoltóságokat is megtekintette. A Magyar Országos Tűzoltó Szövetség megalakulása után tíz évvel, 1880 májusában kérték fel a szervezet védnökségére, amelyet örömmel vállalt el és haláláig látta azt el. A formális védnöki szerepén túl tevékenyen részt vett a tűzoltói közéletben.¹⁰

Alcsúti, bánkúti, gyapjúi, kisjenői, kistapolcsányi, piliscsabai, tiszaszentmiklósi uradalmait mások számára is mintául szolgáló gazdaságokká fejlesztette. Alcsúton a korabeli tudomány eredményeit felhasználva modern kertészetet és mintagazdaságot hozott létre. Komoly érdemeket könyvelhetett el a Margitsziget kiépítésében, amelyet 1869-ben megnyitott a főváros lakói előtt, ezáltal az kedvelt fürdő- és kirándulóhellyé vált.¹¹

Nevéhez fűződtek a hazai cigánykérdés megoldására irányuló első komoly kísérletek. 1891-től kezdve alcsúti, bánkúti és kisjenői birtokán letelepítette és rendszeres munkára szorította a vándorló életmódhoz szokott cigányokat, hogy beillesse őket a paraszti társadalomba. Alcsúton külön cigány iskolát létesített, ahol minden telepes cigány írni-olvasni tanulhatott. Törekvései azonban az érintettek és a felsőbb hatóságok ellenállásán mindössze három év alatt megbuktak, illetve csupán szórványos sikerrel jártak.¹²

Tudományos tevékenysége

A sokoldalúan művelt, a természet- és társadalomtudományokban egyaránt jártas és jól képzett József Károly főherceg, a magyar tudományos életben is figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki és tekintélyt szerzett magának. Minden munkája magyar nyelven jelent meg először, holott tíz nyelven értett és beszélt. A magyar és a külföldi tudományos körökben egyaránt népszerűségnek örvendett.

A cigány nyelv, irodalom és néprajz tanulmányozása terén kimagasló eredményeket ért el, ami az európai tudósok körében is szakmai elismerést váltott ki.

⁹ Balla 1996, 30.

¹⁰ Réti 2014, 111–116.

¹¹ HL Tgy. 3599. 68.

¹² Soós 1996, 33–36; Balla 2016, 266–267.

Tulajdonképpen egy véletlen indította arra, hogy a cigány nyelvvel foglalkozzon. Lombardiában 1860–1864 között olyan német szolgálati nyelvű ezredben szolgált, amelyben volt 36 csak cigány nyelvet értő katona, s velük nem lehetett érintkezni, szolgálati és fegyelmi ügyekben megcsínylették az egynyelvűséget. Megvette és megtanulta Liebich német–cigány nyelvtanát, szorgalmasan áttanulmányozta az összes hazai és külföldi szakmunkát, s rövid idő alatt elsajátította a cigány nyelvet.¹³

A tulajdonképpeni fő művének kéziratát, *Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe* címmel 1886 májusában küldte meg a Magyar Tudományos Akadémiának. Azt két neves nyelvtudós, Ponori Thewrewk Emil és Budenz József bírálta el. Mindketten kitűnő tudományos írásműnek tartották azt. Budenz a következő véleményen volt: „Ezek után azt vélem, hogy József főherceg Ő Fenségeinek czigány nyelvtana, gazdag tartalmánál és a cigány dialektusoknak érdekes egybeállításánál fogva igen becses munka, mely hazai nyelvészeti szakirodalmunknak díszére fog válni.”¹⁴

A 377 oldal terjedelmű, az MTA kiadásában 1888-ban megjelent kötet szerzője a többi nyelvtantól eltérően, nem egy adott cigány nyelvjárást vesz alapul, hanem valamennyi, akkor ismert európai cigány nyelvet egybeveti. Ilyen jellegű munka azóta sem látott napvilágot. A főherceg jól beszélt számos cigány tájszólást, és munkáját saját nyelvi gyűjtései, valamint a szakirodalom áttanulmányozása alapján állította össze.¹⁵

Elkészült még egy 641 oldal terjedelmű, *Czigány összehasonlító szótár. Romano ugrikáno alamangéro libro* címet viselő cigány–magyar összehasonlító szótára, amely azonban töredékes maradt, és annak kézírata még a főherceg életében elveszett.¹⁶

József Károly főherceg tanulságos cigány nyelvjárási anyagot tett közzé *Eredeti czigánylevelek* címen: cigány pártfogoltjainak 51 hozzá írt cigány nyelvű levelét, főként segélykéréseket és névnapi jókívánságokat a nyelvjárások megjelölésével közli.¹⁷

Több, a cigány nyelvre és általában a cigányokra vonatkozó kisebb munkát is írt, így például a *Fundamentum Linguae Zingaricae* címűt, melyet Ponori Thewrewk Emil rendezett sajtó alá. A *Háladatos cigányok mint életmentők*, valamint *Észleletek az Alcsuthon letelepedett sátoros cigányokról* című cikkei a *Vasárnapi Újság* 1891., illetve 1893. évfolyamában, a *Thiere im Glauben der Zigeuner* címet viselő közleménye az *Urquell* német nyelvű folyóirat 1895. évfolyamában látott napvilágot. A *cigányokról, a cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltése, zenéje, nyelve és irodalma* című kötete 1894-ben jelent meg.¹⁸ A Pallas Nagy Lexikona 4. kötete számára 1893-ban írta meg a cigányok címszót, amelyben összefoglalta a cigányok történetét, életmódját, hitéletét, népköltését, zenéjét és irodalmát. Amellett, hogy a főherceg részt vett Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen című 21 kötetes munka szerkesztésében, annak VII. kötete számára írta meg a cigányokról szóló fejezetet.¹⁹

13 Soós 1996, 32.

14 HL Tgy. 3599. 69.

15 Vekerdí 1982, 3.

16 Thewrewk 1906, 358.

17 Vekerdí 1982, 4.

18 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>

19 HL Tgy. 3599. 70–71; Glatz 2003. I. k., 461, 462.

A Hermann Antal által szerkesztett és kiadott *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* című folyóirat – amely a főherceg védnöksége alatt és anyagi támogatásával látott napvilágot – 1893. és 1896. évfolyamában jelentetett meg cikkeket a saját alcsúti birtokán élő cigányokról.

Régészettel is foglalkozott. Az alcsúti park rendezése közben, a Göböl-járásban római kori romokat, épületmaradványokat és sok régiséget találtak a földben, az utóbbiakat elküldte a Nemzeti Múzeumba. Az *Archeológiai Értesítő* 1870–1871. és 1872. évfolyamában több cikk jelent meg a neve alatt *Az alcsúti ásatások* címmel.²⁰

A botanikai kutatásokhoz is kedvet érzett magában, amelynek bizonyítéka, hogy alcsúti, kisjenői birtokain sokat kertészkedett, valamint növényneveléssel is foglalkozott. Fiumében a Villa Giuseppe parkjában előszeretettel foglalkozott délszaki növények (pálma, cédrus, ritka fenyőfélék) meghonosításával. Ebből kifolyólag kiválóan ismerte a fákat. Ma már mosolyogtatónak tűnik az az anekdota, miszerint a főherceg Arany Jánost egyszer a Margitszigeten a *Tölgyek alatt* című elégiájának írása közben lepte meg, s így szólott hozzá: „Óhó! Úgy látom kedves Arany, hogy Ön nem jó botanikus. Ezek itt hársfák, amelyek alatt ül. Üljön, kérem tíz lépésre nyíre arrább: ott vannak a tölgyek.”

Több botanikával és birtokainak flórájával foglalkozó művet írt *Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig; Arboretum Alcsuthiense. Az alcsúti kertben honosított fák és cserjék leltára* címmel.

Természettudományi megfigyelései és kutatásai kapcsán az időjárást is tanulmányozta. 1886-tól naponta háromszor jegyezte fel az időjárás változásait. Azzal kapcsolatban született az *Egy rendkívüli tél hatása Fiumében*, illetve a *Három nap az Adrián* címet viselő cikke, valamint az *Égi háború a vaáli völgyben* című tudósítása, amely a *Természettudományi Közlöny* 1897-es évfolyamában jelent meg a neve alatt.²¹

József Károly főherceg Markuszovszky Béla: *Megelőző tűzrendészet* címmel megjelent szakmunkájához írt előszót 1894-ben, Christo Miklós: *Hazánk tűzoltóságai* című 1896-os munkájában az alcsúti tűzoltóságról szóló rész köthető nevéhez. A *Nemzet* című lap 1893. évi 13. számában látott napvilágot *Adatok az alcsúti önkéntes tűzoltó-szakasz történetéhez* című cikke. Munkatársa volt a tűzoltóság hivatalos lapjának a *Tűzoltó Közlönynek*, összesen 26 szakcikke jelent meg abban. Azokban fogalmazta meg elképzelését a magyarországi tűzvédelmi állapotok fejlesztéséről, a tűzvédelem résztvevőinek feladatairól, felelősségéről.²²

A főherceg tudományos eredményeit többször illették elismeréssel. 1887. december 18. óta a Budapesti Philológiai Társaság tiszteletbeli tagja volt. A Londonban székelő Japan Society 1894. január 24-én, mint a keleti nyelvek művelőjét, tiszteletbeli tagjává választotta. 1896. november 11-én a Budapesti Magyar Tudományegyletem a bölcsészettudományok, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyletem 1897. július 6-án a természettudományok tiszteletbeli doktorává avatta. A bécsi Antropológiai Társaság is tiszteletbeli tagjai sorába emelte.²³

20 Thewrewk 1906, 351.

21 Thewrewk 1906, 351; Balla 1996, 29–30.

22 Réti 2014, 111–116.

23 Balla 1996, 29; Glatz 2003. I. k., 461–462.

A főherceg és a Magyar Tudományos Akadémia

József Károly Lajos főherceget tudományos érdemeinek elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1881. február 20-án az igazgatótanács tagjává, majd 1888. május 4-én az I. (Nyelv- és Széptudományi Osztály) tiszteleti tagjává választotta, 42 szavazattal 1 ellenében.²⁴ Ajánlói Hunfalvy Pál, Szász Károly és Ponori Thewrewk Emil rendes tagok voltak.

A főherceg szorosan kötődött a Magyar Tudományos Akadémiához, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy a neve alatt 1888-ban megjelent első magyar nyelven kiadott cigány nyelvtankönyv is az Akadémia kiadásában látott napvilágot.

Az MTA 1906. május 20-án rendkívüli díszülést tartott, amelyet József Károly Lajos főherceg emlékének szentelt. Berzeviczy Albert akadémia elnöki beszédében a következőképpen emlékezett a főhercegre: „Ő kétszeresen tartozott Akadémiánkhoz: mint annak tiszteleti és igazgató-tagja. Igazgatóságunk tagjává már régebben, 1881-ben választotta meg igazgató-tanácsunk, követve alapszabályaink útmutatását, mely szerint e testület felerészben az alapítók és oly férfiak sorából alakuljon, „kiknek megnyerése által az Akadémia díszé és java öregbedését várja”. E választásnál a boldogult főherczeg úr magas állásán és kiváló személyi tulajdonain kívül kétségkívül édes atyjának kegyeletes emlékezete is vezérelte az Akadémiát, mert hiszen a feledhetetlen nagy nádor a szó legteljesebb értelmében tudós társaságunk egyik főalapítójának tekinthető.

Tiszteleti taggá a boldogultat Akadémiánk 1888-iki nagygyűlésén választotta meg, mikor már egy, mondhatni, új tudományszakot megalapító nyelvészeti munkája jelent meg kiadásunkban, mikor tehát már nem csupán a tudománypártolásnak nála magában véve is erősen helyt álló jogczímén, de mint »jeles tudós és író« lett valóban munkálkodó társunkká.

A mily nemes szerénységgel védekezett kezdetben a fenséges úr az ellen, mintha »olyan honvédféle ember«, mint ő, értene a könyvkiadáshoz, épp oly tartózkodás nélküli örömmel vallotta magát megválasztatása után büszkén a koszorús költő akadémiai collegájának, minden alkalommal kifejezván és tanúsítván, mekkora becset tulajdonít ennek a köteléknek s mennyire szívén fekszik Akadémiánk érdeke és díszé.”²⁵

A díszülésen a személyes hangvételt sem nélkülöző emlékbeszédet Ponori Thewrewk Emil, a kiváló nyelvész, az Akadémia rendes tagja tartotta, akivel József Károly Lajos főherceg sokat dolgozott együtt cigány nyelvtanának kiadása során, s akivel számos levelet váltott és szoros kollegiális kapcsolatot ápolt élete végéig.²⁶

24 Glatz 2003 I. k., 461–462; Thewrewk 1906, 363.

25 Berzeviczy 1906, 340.

26 Thewrewk 1906, 347–391.

A pályafutása idején kapott osztrák császári és osztrák–magyar kitüntetései a következők:

- 1852: Aranygyapjas Rend lovagja
- 1866: Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel
- 1871: Magyar Királyi Szent István Rend nagykeresztje
- 1873: Hadiérem
- 1890: Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon
- 1898: Katonai Érdemkereszt gyémántokkal
- Arany jubileumi emlékérem a fegyveres erő számára

A pályája során neki adományozott külföldi kitüntetések az alábbiak voltak:

- 1853: Porosz Fekete Sas Rend I. osztálya
- 1855: Oldenburgi Péter Frigyes Lajos Rend nagykeresztje
- 1857: Hannoveri Szent György Rend
- Belga Lipót Rend
- Szász Ernesztin Házi Rend
- 1859: Szász-weimari Fehér Sólyom Rend nagykeresztje
- Nassaui Arany Oroszlán Rend nagykeresztje
- 1860: Bajor Szent Hubertus Rend
- 1863: Hessen-Darmstadt: Lajos Rend nagykeresztje
- 1873: Württembergi Korona Rend nagykeresztje
- 1877: Portugál Torony és Kard Rend nagykeresztje
- 1881: Szerb Takova Rend nagykeresztje
- 1885: Szerb Fehér Sas Rend nagykeresztje
- 1889: a perzsa sah gyémántokkal ékesített arcképes díszjele
- 1896: Románia Csillaga Rend nagykeresztje
- 1900: Bolgár Sándor Rend nagykeresztje;
- Orosz Szent András Rend I. osztálya;
- Orosz Szent Sándor Rend I. osztálya;
- Orosz Szent Anna Rend I. osztálya;
- Orosz Fehér Sas Rend I. osztálya;
- Porosz Vörös Sas Rend I. osztálya;
- Toscanai Szent József Rend nagykeresztje.²⁷

Válogatott művei

Alcsúti ásatások. *Archaeológiai Értesítő* IV. 1870–71., VI. 1872.

Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881-től 1885-ig. Kolozsvár, 1885.

Egy rendkívüli tél hatása Fiumében. Kolozsvár, 1886.

Hogy lehet pusztán vagy ezer lakost túl nem haladó kis községben egyszerűen, kevés költséggel egy céljának mégis megfelelő kis tűzoltó csapatot felszerelni? *Tűzoltó Közlöny*, 1886.

²⁷ Kiss 2016, 92.

- Czigány nyelvtan. *Románo csibákero sziklaribe*. Budapest, 1888.
- Koritsnyák Jakab: *Fundamentum linguae Zingaricae*. Anno 1806. Közli József főherceg. (Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta P. Thewrewk Emil.) Budapest, 1888.
- Eredeti cigány levelek. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 14. 1890. 737–768.
- A cigányokról. *Ethnographia*, 1890.
- Három nap az Adrián. *Budapesti Hírlap*, 1890. július
- Háladatos cigányok, mint életmentők. *Vasárnapi Újság*, 1891.
- Arboretum Alcsuthiense*. Az alcsúthi kertben honosított fák és cserjék leltára. Kolozsvár, 1892.
- Az alcsúthi tűzoltóság. In: Christo Miklós: *Hazánk tűzoltóságai*. Budapest, 1896.
- Észleletek az Alcsúthon letelepedett sátoros cigányokról. *Vasárnapi Újság*, 40 (1893. június 4.) 23. 382–384.
- Adatok az alcsúthi önkéntes tűzoltó-szakasz történetéhez. *Nemzet*, 1893. 13. sz.
- A mi nomádjaink. A cigánytelepítés ügyében. *Élet*, 3 (1893) 7. füzet 225–226.
- Mitteilungen über die in Alcsúth angesiedelten Zelt-Zigeuner. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 3, 1893. 5–6. Heft, 3–8.
- A cigány nyelv grammatikája. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. I–XIII.
- Magyar–cigány szógyűjtemény. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. XLIII–XLVIII.
- Cigány nyelv. In: A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája 4: *Burgos–Damjanich*. Budapest, 1893. 360–361.
- A cigányokról, a cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltése, zenéje, nyelve és irodalma. Budapest, 1894.
- Thiere im Glauben der Zigeuner. *Urquell*, 1. 1895.
- Normativ für die Ansiedlung der Zeltzigeuner im Alcsúther Dominium. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 5. 1896. 105–106, 231–232.
- Égi háború a vaáli völgyben. *Természettudományi Közlöny*, 1897.
- A cigányok. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben VII. Budapest, 1901. 568–578.
- Zigeunergrammatik. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 7. Budapest, 1902.
- József főherceg cigány-levelezése. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Soós István. Szekszárd, 2000.²⁸

28 Szinnyei 1897, 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>; Glatz 2003. I. k., 461–462.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Források

HL Tgy. 3599: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, Tanulmánygyűjtemény 3599. Markó Árpád: *A Magyar Tudományos Akadémia hivatásos katonatagjai alapítása óta a második világháborúig. Gépirat.* Budapest, 1966. 67–71.

Irodalom

Balla Tibor 1996. „Palatinus Jóska” magyarsága. (Átfogó pályakép József főhercegről). *Közös út*, 1996. (2–3): 28–30.

Balla Tibor 2016. Die Zigeunerforschungen von Erzherzog Josef Karl Ludwig und seine Reformen für die soziale und kulturelle Einrichtung der Zigeuner in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. 257–269.

In: Rudolf Kropf – Gert Polster (Hg.): *Die Volksgruppe der Roma und Sinti bis 1938.* Eisenstadt: Landesmuseum Burgenland.

Berzeviczy Albert 1906. Elnöki beszéd a József főherceg emlékünnepeken. *Akadémiai Értesítő*, 17 (193–204. füzet): 339–342.

Glatz Ferenc (főszerk.) 2003. *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I. kötet.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár.

Kiss Gábor 2016. *Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914.* Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.

Móricz Pál 1913. *Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések.* Budapest: Singer és Wolfner.

Réti Rezső 2014. József főherceg a Magyar Országos Tűzoltó Szövetség védnöke. *Rendvédelem-történelmi Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 24 (35–38): 111–116. <https://real.mtak.hu/118698/>

Soós István 1996. József főherceg a cigányokért. *Közös Út*, 1996 (2–3): 32–36.

Szinnyei József 1897. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái* 5. Budapest. 697–702. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/j/j09857.htm>

Thewrewk Emil 1906. Thewrewk: József főherceg emlékezete. *Akadémiai Értesítő*, 17 (193–204 füzet): 347–391.

Vekerdi József 1982. *A magyarországi cigány kutatások története.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.